

1970-71, I, 65, 230-236, 266, 414, 422; II, 36, 244, 245; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 102, 104, 112; Fahrreddin er-Râzî, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfi'i* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 157; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 328; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 186, 200; V, 75; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ* (nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî), Küveyt 1413/1992, I, 7, 10-11; İbn Hacer el-Askalânî, *Fî Menâkıbi'l-İmâm eş-Şâfi'i: Tevâlî't-te'sis li-me'âli Muhammed b. İdrîs* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1406/1986, s. 154; *Keşfü'z-zunûn*, I, 873; Brockmann, *GAL*, I, 190; *Suppl.*, I, 304; J. Schacht, *Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1953, s. 6-20, ayrıca bk. tür.yer.; Sezgin, *GAS*, I, 488; N. Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford 1993, s. 242; a.mlf., "İkhtilâf and İjmâ' in Şhâfi'i's Risâla", *St.I*, LVIII (1983), s. 55-81; D. J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City 1998, s. 30-37; J. O. Lowry, *The Legal-Theoretical Contents of the Risala of Muhammad b. Idris al-Shafi'i* (doktora tezi, 1999), University of Pennsylvania; a.mlf., "Does Şhâfi'i have a Theory of 'Four Sources' of Law?", *Studies in Islamic Legal Theory* (ed. B. G. Weiss), Leiden 2002, s. 23-50; C. Melchert, "Qur'anic Abrogation Across the Ninth Century: Şhafi'i, Abu 'Ubayd, Muhasibi, Ibn Qutaybah", a.e., s. 75-99; "Alta Discussion", a.e., s. 389-396; D. R. Vahnanoff, *Early Islamic Hermeneutics: Language, Speech and Meaning in the Preclassical Legal Theory* (doktora tezi, 2004), Emory University, s. 17-48, 136-149; Bilal Aybakan, *İmâm Şâfi'i ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İstanbul 2007, s. 125-132; Wael B. Hallaq, "Was Şhafi'i Master Architect of Islamic Jurisprudence?", *IJMES*, XXV (1993), s. 587-605; M. Hayri Kırbaz, "İmâm Şâfi'i'nin 'Risale'sinin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, X/1-3, Ankara 1997, s. 87-99; S. A. Jackson, "Setting the Record Straight: Ibn al-Labbad's Refutation of al-Şhafi'i", *Journal of Islamic Studies*, XI/2, Oxford 2000, s. 121-146; M. Bedir, "An Early Response to al-Şhafi'i 'Isa b. Aban on Prophetic Report (Khabar)", *Islamic Law and Society*, IX/3, Leiden 2002, s. 285-311; E. Chamoun, "al-Şhafi'i", *EI*² (İng.), IX, 182-183.

MURTEZA BEDİR

er-RİSÂLE

(الرسالة)

İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin
(ö. 386/996)

Ehl-i sünnet akaidi
ve Mâlikî fıkıhına dair eseri.

Kuzey Afrika Mâlikî çevresinin önde gelen âlimlerinden olup farklı alanlarda kırka yakın eseri bulunan İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin Mâlikî fıkıhıyla ilgili ilk kitabı olmalıdır. Yazarın girişte verdiği bilgiye göre eser Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu coğrafyada eğitime başlayan çocuklara inanç, ibadet, günlük hayat ve ahlâkla ilgili temel bilgileri vermeyi amaçlayan bir ders kitabı olarak kaleme alınmıştır (*er-Risâle*, s. 7-8). İbn Ebû Zeyd'in *er-Risâle*'yi 327 (939) yıl

ında henüz on yedi yaşında iken telif ettiğine dair yaygın bir kanaat bulunmakla birlikte kimin teşvikıyla yazıldığı hususundaki görüşler kitabın telif tarihi hakkında farklı yorumlara imkân vermektedir.

IV. (X.) yüzyıla kadar oluşan Mâlikî fıkıh literatürü, "ümme'hât" adıyla anılan ve belirli Mâlikî çevrelerinin rivayet ve görüşlerini derleyen geniş eserlerle bu eserler üzerine yapılmış çalışmalardan oluşuyordu. IV. (X.) yüzyıldan itibaren bu geleneğin dışına çıkılarak önceki nesillere ait belli bir kitabı esas almayan ve Mâlikî fıkıh birikimini yazarın tercihleri ve ifadeleriyle ortaya koyan muhtasar eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. İbn Ebû Zeyd'in *er-Risâle*'si, Irak Mâlikî çevresinden İbnü'l-Cellâb'ın *et-Tefrî* ile birlikte fikhî hükümlerin delilleri zikredilmeden soyut önermeler şeklinde ifade edildiği, mezhep fıkının gelişiminde çok önemli bir yere sahip muhtasar türünün Mâlikî fıkıh literatüründeki ilk örnekleridir.

er-Risâle, gerek müellifinin diğer eserlerinden gerekse aynı dönemde yazılmış olan İbnü'l-Cellâb'ın *et-Tefrî*'nden farklılıklar taşır. Meselâ *er-Risâle*'de muâmelât konuları çok kısa ele alınmış ve kitabın büyük bir kısmı ibadet bölümlerine ayrılmıştır. Eserinde ayrıntılı bir tasnif sistemi uygulamayan İbn Ebû Zeyd, diğer çalışmalarında birkaç bölüm halinde ele aldığı meseleleri *er-Risâle*'de tek başlık altında toplamıştır. Bu farklılıkların önemli bir kısmının eserin eğitiminin ilk aşamasındaki öğrenciler için kaleme alınmış olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Fıkıh bablarının ardından her mükellefin bilmek ve uygulamakla yükümlü olduğu ibadet, ahlâk ve helâl-haram konularına dair hükümlere toplu bir bakış yapan "Cümel mine'l-ferâiz ve's-süneni'l-vâcibe ve're-gâib" başlıklı özel bir bölümün yer alması da *er-Risâle*'ye has bir özelliktir. İbn Ebû Zeyd, Mâlikî fıkıh kitaplarında özellikle ahlâk ve âdâb-ı muâşeret bahislerine "Kitâbü'l-Câmi'" başlığı altında yer verme geleneğinden hareket etmiş görünse de söz konusu bölüm bu gelenekten farklı bir içerik ve üslûba sahiptir.

Akaid hakkında bir bölümle başlaması *er-Risâle*'yi farklı kılan bir başka özelliktir. İlk bölümünün inanç esaslarına ayrılmasını sadece, eserin, eğitiminin ilk aşamasındakilere yönelik kaleme alınmış olmasıyla açıklamak yeterli görünmemektedir. Hâricîler'in ve Şîî-Fâtîmî hâkimiyetinin Kuzey Afrika Sünnilîği'ni tehdit ettiği bir dönemde yaşayan ve Sünni-Mâlikîliği savunmak için eserler kaleme alan İbn Ebû Zeyd'in

er-Risâle'yi telif ederken bu fikrî ve siyasî ortamın etkisinde kaldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada, Fâtîmîler'in ilk başkadısı ve meşhur İsmâîlî davetçi Kâdî Nu'mân tarafından aynı dönemde kaleme alınan ve bir akide bölümüyle başlayıp fıkıh konularıyla devam eden *De'â'imü'l-İslâm* adlı eserle *er-Risâle* arasındaki üslûp benzerliği dikkat çekmekte, hatta bazı araştırmacılar *er-Risâle*'nin söz konusu kitaba karşı reddiye olarak yazıldığını ileri sürmektedir (İbn Ebû Zeyd, *el-Câmi*², neşreden giriş, s. 29-46; *EI*² [İng.], III, 695; Abdülhamîd el-Alemî, sy. 14 [1424/2003], s. 191). Eserin akide ve fıkıh bölümlerinin aynı zamanlarda yazılıp daha sonra bir araya getirilmiş olabileceğine dair değerlendirmeler (Hâdî ed-Derkâş, s. 352-353; Hâdî Rûcî İdrîs, *ed-Devletü's-Şanhâciyye*, II, 316) somut tarihî delillerden yoksun olmanın yanı sıra hem müellifin girişteki ifadeleriyle bağdaşmamakta hem de Mâlikî fıkıh edebiyatındaki "Kitâbü'l-Câmi'" geleneğini göz ardı etmektedir.

er-Risâle, fıkıh eğitimine başlayan öğrencilerin rahatlıkla anlayabileceği bir dille ve kolayca ezberlenmeye elverişli özlü bir üslûpla kaleme alınmış olup önceki Mâlikî fıkıh kitaplarında yer alan ve mezhebi temsil eden temel meseleleri kapsamaktadır. İbn Ebû Zeyd, en önemli eseri *en-Nevâdir ve'z-ziyâddât*'ta mezhep içindeki görüş ve rivayet farklılıklarını geniş biçimde aktarmasına karşılık *er-Risâle*'de bunlara fazla yer vermeden her bir fikhî mesele hakkında kendi tercihlerine dayalı kesin hükümleri belirtmekle yetinmiştir. Eser, fikhî hükümlerin delilleri zikredilmeksizin soyut önermeler halinde ifade edildiği tipik bir muhtasar metindir. Bununla birlikte eseri şerhedenler kitapta yer alan 4000 fikhî meselenin hadislerle dayandığını (M. İbrâhîm Ali, s. 244), Ebû Bekir el-Ebherî'nin *er-Risâle* üzerine yaptığı çalışmada bu meselelerin lafız ve mânalarını Resûlullah'a veya ashaba dayandırarak fûrû hükümlerini hüccetleriyle desteklediğini belirtmektedir (İbn Ebû Zeyd, *er-Risâletü'l-fıkhiyye*, neşreden giriş, s. 43). Ancak tabakat kitaplarında Ebherî'nin böyle bir eserinden söz edilmez.

İbn Ebû Zeyd'in ders halkasında uzun yıllar okunan *er-Risâle* henüz müellifi hayatta iken Endülüs, Sicilya, Mısır, Irak, Şam, Hicaz ve Yemen'e ulaşmış, kısa zamanda bütün Mâlikî çevrelerinde şöhret bulmuştur. Doğu İslâm dünyasında çok kısa sürede tanınmasında o dönemde Irak Mâlikîliği'nin en önemli isimlerinden olan Ebû Bekir el-Ebherî'nin etkisi olduğu görülmek-

tedir. İbn Ebû Zeyd'in, yazımını bitirir birtirmez kendisine bir nüshasını gönderdiği kitabı çok beğenen ve övgüler yağdıran Ebherî (Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbağ – İbn Nâcî, III, 111-112) eser üzerine yukarıda bahsedilen tahrîc çalışmasını gerçekleştirmiştir. Kitabın ilk şârihlerinden Kâdî Abdülvehhâb'ın *er-Risâle*'yi öven şiirinde İbn Ebû Zeyd'in bu kitap sayesinde ölümsüzleşeceğini ifade etmiş olması dikkat çekicidir (a.g.e., a.y.). Kâdî Abdülvehhâb'ın muhtemelen Irak'tan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı *er-Risâle* şerhi eserin Şam ve Mısır çevresinde tanınmasında etkili olmuştur. İbn Ebû Zeyd, *er-Risâle*'nin bir nüshasını Endülüs Mâlikîleri'nin önemli isimlerinden İbn Zerb'e göndermişse de eserin Endülüs'te onun vasıtasıyla değil müellifin Endülüslü öğrencileri sayesinde yayıldığı anlaşılmaktadır. Yazıldığı dönemden itibaren özellikle Kuzey Afrika, Mağrib ve Endülüs'te Mâlikî fıkıh eğitiminin ilk aşamasında okutulan ve ezberletilen eser, bu bölgelerde *el-Muvaṭṭa'* ve *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'dan sonra en çok okunan kitap olmuştur.

er-Risâle'nin kazandığı şöhret, yukarıda temas edilen özelliklerinin yanı sıra İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî tarihindeki yeriyile de doğrudan ilgilidir. Sahnûn'un ardından bir bölünmeye uğrayan Kayrevan Mâlikî halkasını yeniden toparlayıp güçlü bir yapıya kavuşturan ve mezhep görüşlerinin sonraki nesillere aktarılması açısından en güçlü rivayet zincirinin (âîl isnad) temsilcisi olan İbn Ebû Zeyd, aynı zamanda Kuzey Afrika'da Hâricî yayılmacılığına ve Şî-Fâtîmî nüfuzuna karşı Sünnî tepkinin sembol ismi haline gelmiştir (Ahmed b. Gu-neym en-Nefrâvî, I, 10; Çavuşoğlu, s. 86-88). Mâlikîler arasında, İbn Ebû Zeyd'in din-darlığının ve ilim açısından sahip olduğu üstünlüklerin *er-Risâle*'yi okuyup değer verenlere de sirayet edeceğine, onların dini yaşama konusunda titiz ve gayretli kişiler olmalarını sağlayacağına, maddî ve mânevî berekete vesile olacağına dair yaygın bir kanaat oluşmuştur. Kitabın “bâkûratû's-sa'd” (mutluluğa ilk adım) diye anılması da eğitimin ilk aşamasında bulunan öğrenciler açısından taşıdığı bu değerle ilgili olmalıdır. Hemen bütün fikhî meseleler hakkında mezhebin temel kaynaklarında yer alan görüşlerden tercih edilenleri içeren bir muhtasar olması sebebiyle *er-Risâle*'den “zübdetü'l-mezheb” diye de söz edilir. İbn Ebû Zeyd'in mezhebin temel rivayet ve tercih kaynakları arasında öne çıkan eserleri *en-Nevâdir* ve *z-zîyâdât* ile *Muhtaşaru'l-Müdevvene*'dir (Kâdî İyâz,

VI, 216; Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 223; Venşerîsî, XI, 109-110); bununla birlikte *er-Risâle*'nin Şehâbeddin el-Karâfî'nin *ez-Zâhire* adlı hacimli eserinin beş temel kaynağından birini oluşturduğu görülmektedir (Şehâbeddin el-Karâfî, I, 36).

Mâlikî mezhebinin istikrar dönemi olarak kabul edilen VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren *Muhtaşaru Halîl* ile belirginleşen mezhep içi tercih anlayışı çerçevesinde İbn Ebû Zeyd'in *er-Risâle*'deki tercihlerinden belirli ölçüde uzaklaşıldığı görülmektedir. Nitekim Hattâb, eserde yer alan ve artık mezhebin tercih edilen görüşleri dışında kalmış olan meselelerin bir listesini vermektedir (*Tahrîrû'l-makâle*, neşredenin girişi, I, 184-210). Bununla birlikte Mısır kaynaklı muhtasarların yaygınlaştığı VII. (XIII.) yüzyıldan sonra da eserin ders kitabı olarak okutulmasına devam edilmiştir. Günümüzde de Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu coğrafyada şöhretini sürdürmektedir. Fas, Nijerya ve Moritanya'da resmî okullarda ve medreselerde okutulan kitap (*The Risâla*, tercüme edenin girişi, s. 8; Hâdî ed-Derkâş, s. 359), Fas Evkaf Bakanlığı tarafından öğrencilerin yanı sıra imam ve vâizler için Mâlikî mezhebinin meşhur ve muteber görüşlerini içeren güvenilir bir kaynak olarak tavsiye edilmektedir (*Met-nü'r-Risâle*, s. 4-5).

Değişik kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan *er-Risâle*'nin ilk baskıları Fas (ts.) ve Kahire'de (1296, 1304, 1313, 1314, 1319, 1320, 1323, 1331) yapılmış, daha sonra başta Kuzey Afrika ülkeleri olmak üzere farklı yerlerde pek çok defa yayımlanmıştır. İslâm dünyasında gerçekleştirilen ilk baskılarıyla yaklaşık aynı tarihte kitabın büyük ölçüde nikâh ve miras bablarından oluşan bir kısmı Alexander David Russell ve Abdullah b. Me'mûn Sühreverdi tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte Londra'da neşredilmiştir (*First Steps in Muslim Jurisprudence, Consisting of Excerpts from Bakurat al-Sa'd of Ibn Abu Zayd*, 1906, 1963). Metnin tamamının İngilizce çevirisini Joseph Kenny yapmış (Mîna / Nigeria 1992), ancak bu çeviri ciddi eleştiriler almıştır (Yasin Dutton, XVI/2 [1996], s. 7-9). İlk Fransızca çevirisi Edmond Fagnan tarafından *La Risâla, ou traité abrégé de droit malékite et de morale musulmane* adıyla Paris'te yayımlanan kitap (orijinal metniyle birlikte, 1914) daha sonra Leon Bercher (*La Risâla, ou epitre sur les éléments du dogme et de la loi de l'Islam selon le rite malékite*, Cezayir 1945, 1948, 1949, 1968) ve Kevser Abdüsselâm el-Basîrî (Cezayir-Kahire 1988) tara-

findan tekrar tercüme edilmiştir. *er-Risâle*'nin Hevsâ dilinde (Nijerya'nın yerel dili) ve Endonezce tercümeleri de bulunmaktadır.

Şerhleri. İlk örnekleri V. (XI.) yüzyıl başlarında yazılan *er-Risâle* şerhlerinin VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren çoğaldığı, sayıları 100'e ulaşan bu çalışmaların önemli bir kısmının Fas ve Mısır muhitlerinde kaleme alındığı görülmektedir. Bunların özellikle *Muhtaşaru Halîl* ile belirginleşen yeni tercih anlayışı ile *er-Risâle* arasında ilişki kurmaya yönelik eserler olduğu söylenebilir (Muhammed b. İbrâhim et-Tetâî, I, 33). Şerhlerin bir kısmı meşhur hocaların *er-Risâle* derslerinde tutulan notlardan derlenmiş olup mezhep fıkı ve fetva açısından muteber birer kaynak sayılıp sayılamayacağı tartışmalıdır (Venşerîsî, XII, 355; Ali b. Ahmed el-Adevî, I, 11; Muhammed Ahmed ed-Desûkî, I, 20; *er-Risâletü'l-fıkhiyye*, neşredenin girişi, s. 47). 1. Kâdî Abdülvehhâb el-Bağdâdî (ö. 422/1031), *Şerhu Risâleti'bn Ebî Zeyd*. Irak Mâlikî ekolünün önde gelen temsilcilerinden birinin kaleminden çıkan bu eser hacimli bir çalışmadır. Şerhin akide kısmına dair bölümü Bedr el-Amrânî et-Tancî (*Şerhu 'Akîdeti'l-İmâm eş-Şağir*, Beyrut 2002) ve Ahmed Muhammed Nürseyf (*Şerhu 'Akîdeti'bn Ebî Zeyd el-Kayrevânî fî Kitâbihi'r-Risâle*, Dübey 1424/2004) tarafından neşredilmiştir. 2. Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Fâkihânî, *et-Tahrîr ve't-taḥbîr*. Daha sonra yazılan şerhlerde sık sık atfı yapılan bir eserdir. Tunuslu Abdullah b. Muhammed eş-Şebîbî'nin bu eser üzerine yaptığı ihtisar çalışması da Mâlikî çevrelerinde şöhret bulmuştur (Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, I, 644, 756). 3. Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Ömer el-Enfâsî, *et-Taḳyîd 'ale'r-Risâle*. Ders notları niteliğindeki şerhlerin en meşhuru olan bu çalışmaya (İbnü'l-Kâdî, II, 551) daha sonraki şerhlerde sık sık atfı yapılmaktadır. 4. Abdullah b. Mikdâd el-Akfehîsî, *Şerhu'r-Risâle*. Halîl b. İshak el-Cündî'nin öğrencisi ve onun ardından Mısır Mâlikîleri'nin reisi olan Akfehîsî'nin bu eseri daha sonra yazılan şerhlerin başlıca kaynakları arasında yer almıştır (Sehâvî, V, 71). 5. İbn Nâcî el-Kayrevânî, *Şerhu'r-Risâle*. Müellifin henüz öğrencilik yıllarında iken ve bir veba salgını sırasında bir an önce bitirme kaygısıyla yazdığı bir eser olmasına rağmen mezhep literatüründe ve *er-Risâle* şerhleri arasında önemli bir yere sahiptir (Hattâb, neşredenin girişi, s. 40; M. İbrâhim Ali, s. 468). Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser iki cilt halinde neşredilmiş (Zerrûk şerhi ile birlikte, Kahire

1332), daha sonra ofset baskıları yapılmıştır. 6. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Kašânî, *Tahrîrû'l-makâle fi şerhi'r-Risâle*. Tunuslular'ca yazılmış üç meşhur şerhten biri olup *er-Risâle*'nin kendisi kadar muteber ve diğer şerhlere ihtiyaç bırakmayacak derecede esaslı bir kaynak kabul edilmektedir (İbn Ebû Zeyd, *Fetâvâ*, neşredenini girişi, s. 25; Ömer b. Abdülkerîm el-Cîdî, s. 196; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, I, 789). Henüz neşredilmemiş olan eserin çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. 7. Ebû'l-Abbas Ahmed Zerrûk, *Şerhu'r-Risâle*. Kuzey Afrika'da meşhur bir tarikata ismini vermiş olan Zerrûk'un aynı zamanda tasavvufî yorumlar da içeren şerhi eserin en yaygın ve muteber şerhlerinden biridir. Daha önce İbn Nâcî'nin şerhiyle birlikte yayımlanan kitabın ibadet bölümlerini içeren bir kısmı Abdülhakîm Ahmed Ebû Zeyyân tarafından tenkitli olarak neşredilmiştir (*Şerhu'r-rub'i's-sânî min Risâleti'bn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Libya 1421/2000). 8. Ebû'l-Hasan el-Menûfî, *Tahkîku'l-mebânî ve tahrîrû'l-me'ânî; Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî*. Menûfî'nin *er-Risâle* üzerine yazdığı altı şerhten en meşhurlarıdır. Müellifin daha önce kaleme aldığı iki şerhten özetlediğini söylediği (Ali b. Ahmed el-Adevî, I, 11), *Şerhu Ebî'l-Hasan* adıyla da anılan *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî* Tunus medreselerinde en çok

okutulan *er-Risâle* şerhidir (Hâdî ed-Derkâş, s. 364). Menûfî'nin bu şerhi üzerine Muhammed b. Abdülmelik (*Kifâyetü'l-Kifâye*), Ali b. Ahmed el-Adevî, Ebû Abdullah Muhammed Abbâde b. Berrî (*Hâşiyetü 'Abbâde*) ve el-Emîrû'l-Kebîr es-Sünbâvî (*Münthe'l-me'ârib 'alâ Kifâyeti't-tâlib*) tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Bunların en meşhuru olan Adevî hâşiyesiyle birlikte pek çok defa basılan eserin (Kahire 1288, 1305, 1309, 1310, 1325, 1335, 1344) tenkitli neşrini Muhammed Abdullah Şâhin gerçekleştirmiştir (*Hâşiyetü'l-'Adevî 'alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî li-Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, I-II, Beyrut 1997). 9. Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim et-Tetâî, *Tenvîrû'l-makâle fi (bi-) halli el-fâzi'r-Risâle* (I-III, nşr. Muhammed Âyiş Abdülâl Şübeyr, Kahire 1409/1988). Mezhebin muhtasar metinleri üzerine yaptığı şerhlerle tanınan ve mezhep içinde farklı görüş ve nakiller konusundaki tercihlerine itimat edilen Tetâî, *er-Risâle*'nin en meşhur şerhleri arasında yer alan eserini Halîl b. İshak'ın tercihleri çerçevesinde kaleme almıştır. Dolayısıyla bu şerh *er-Risâle* ile mezhebin yeni tercih anlayışı arasındaki ilişkiyi kurması açısından önemlidir. *Tenvîrû'l-makâle* üzerine Üçûrî tarafından yazılmış olan hâşiyeye çok meşhurdur. 10. Ahmed b. Guneym b. Mühennâ en-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî 'alâ Risâle-*

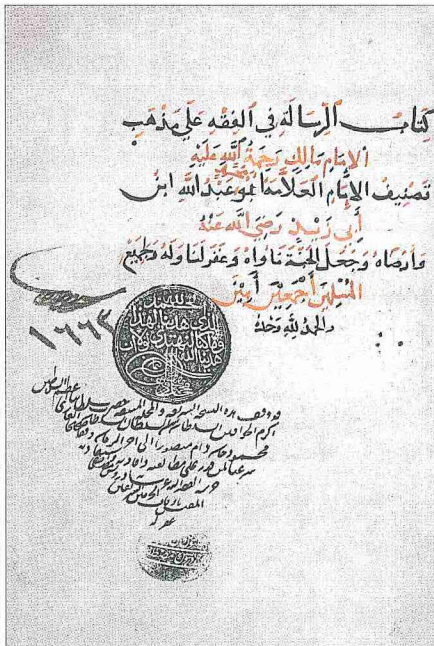
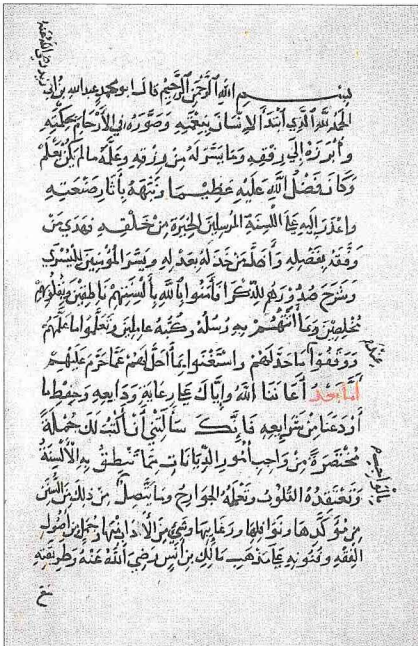
ti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî. En muteber ve hacimli şerhlerden biri olan eserin tenkitli neşrini Abdülvâris Muhammed Ali yapmıştır (Beyrut 1997).

Ebû Muhammed Sâlih b. Muhammed el-Heskûrî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Afân el-Cezûlî, Ebû Sâlim İbn Ebû Yahyâ et-Tesûlî, Kalesâdî, Dâvûd b. Ali el-Kaltâvî, İbn Kunfûz, Muhammed b. Kâsım Cessûs'un (Fas 1312) şerhleri de eserin önemli şerhleri arasında sayılmalıdır. *er-Risâle* üzerine şerh yazma geleneği XIX ve XX. yüzyıllarda devam etmiş, XIX. yüzyılda özellikle bugünkü Moritanya coğrafyasında pek çok şerh kaleme alınmıştır. Çağdaş şerhler arasında en meşhurları Sâlih Abdüssemî' el-Âbî el-Ezherî'nin *es-Semerû'd-dânî fi takrîbi'l-me'ânî* (2. baskı, Kahire 1363/1944; Beyrut 2001, 2005), Şer-nûbî'nin *Takrîbü'l-me'ânî* (Kahire 1314, 1320, 1331; Beyrut 1981, 1998) ve Ebû'l-Feyz İbnû's-Siddîk el-Gumârî'nin *Mesâlikü'd-delâle 'alâ mesâ'ili metni'r-Risâle* (Kahire 1954; Beyrut 2002) adlı eserleridir.

er-Risâle'nin girişindeki akîde bölümü üzerine yazılmış müstakil şerhler ayrı bir literatür oluşturmaktadır. Şeyh Ahmed Zerrûk, Şeyh Halûlû, Menûfî, Üçûrî, Muhammed b. Kâsım Cessûs gibi *er-Risâle* şârihleri aynı zamanda bu tür müstakil akîde şerhleri yazmıştır. Bu literatür içerisinde en meşhur olanı Ebû Ali el-Meşezzâllî'ye ait olan şerhtir. Birkaç sayfalık bir metin olmasına rağmen *er-Risâle*'nin girişindeki akîde bölümünün çok sayıda şerhe konu olması, Mâlikîler arasında İbn Ebû Zeyd'in itikadî görüşlerine büyük önem verildiğini göstermesinin yanı sıra onun Eş'arîlik açısından tartışmalı konumuyla da ilişkilendirilebilir.

Eser İbn Gâzî el-Miknâsî, Abdullah b. Ahmed b. Hâc el-Gallâvî eş-Şinkitî (Dâh eş-Şinkitî'nin *el-Fethu'r-rabbânî* adlı hâşiyesi ile birlikte, Beyrut 1979) ve Ahmed b. Müşrif el-Ahsâî (Medine 1390) tarafından manzum hale getirilmiştir. İbn Gâzî'nin *Nezâ'irü'r-Risâle* adlı eseri, *er-Risâle* metninin nazma dökülmesinden ziyade onun üzerine yapılmış bir eşbah ve nezâir çalışmasıdır. İbn Gâzî eserde ele alınan bazı meseleleri aralarındaki benzerlikler, fıkıh usulüyle ilişkileri, İbn Ebû Zeyd'in ifadelerinde ve mezhep içi tercihlerindeki sorunlar açısından on dört başlık altında yeniden tasnif etmiştir. Hattâb'ın *Tahrîrû'l-makâle fi şerhi Nezâ'iri'r-Risâle* adlı şerhi (nşr. Ahmed Sahnûn, Rabat 1409/1988) İbn Gâzî'nin bu eserini daha da kıymetli hale getirmektedir. Zira Hattâb sadece

İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *er-Risâle* adlı eserinin unvan sayfasıyla ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1663)

İbn Gâzî'nin ifadelerini açıklamakla yetinmemiş, onun ele almadığı ve daha ziyade İbn Ebû Zeyd'in meşhur kavle muhalefet ettiği ya da tercihte bulunmadığı altmış bir meseleyi üç başlık altında manzum olarak ifade etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Zeyd, *Metnû'l-Risâle*, Rabat 1407/1987, tür.yer.; a.mlf., *er-Risâletü'l-fıkhiyye ma'a Ğurerû'l-makâle fi şerhi ğarbi'l-Risâle* (nşr. Hâdî Hammû – M. Ebû'l-Ecfân), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, tür.yer.; a.mlf., *The Risâla: Treatise on Mâlikî Law of 'Abdallâh Ibn Abî Zayd al-Qayrawânî* (trc. J. Kenny), Nigeria 1992, tercüme edenin girişi, s. 3, 8; a.mlf., *el-Câmi' fi's-sünen ve'l-âdâb ve'l-hikem ve'l-meğâzî ve'l-târîh ve ğayri zâlik* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1990, neşredenin girişi, s. 29-46; a.mlf., *Fetâvâ İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (der. ve nşr. Humejd M. Lahmer), Beyrut 2004, neşredenin girişi, s. 25; İbnü'l-Cellâb, *et-Tefrîs* (nşr. Hüseyin b. Sâlim ed-Dehmânî), Beyrut 1408/1987, neşredenin girişi, I, 126; Kâdî Abdülvehhâb, *Şerhu 'Akîdeti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî fi Kitâbihi'l-Risâle* (nşr. Ahmed M. Nûr Seyfî), Dübey 1424/2004, neşredenin girişi, s. 55, 57-59; a.mlf., *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (nşr. Hamîş Abdülhak), Mekke 1415/1995, I, 115-116; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Rabat 1401/1981, VI, 216; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zâhire* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 34, 36; Gubrîñî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nûveyhiz), Beyrut 1969, s. 358, 375; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1996, s. 222-223, 251; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 552-553; Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ – İbn Nâcî, *Me'âlimü'l-imân* (nşr. Muhammed Mâdûr), Tunus 1978, III, 111-113, 114, 119; Zerrûk, *Şerhu'r-rub'î's-şânî min Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (nşr. Abdülhakîm Ahmed Ebû Zeyyân), Bingazi 2000, neşredenin girişi, s. 35-38; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, V, 71; Venşerîsî, *el-Mî'yârü'l-mu'rib* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1401/1981, XI, 109-110; XII, 355; Ali b. Muhammed el-Menûfî, *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî* (nşr. Ahmed Hamdî İmâm – Seyyid Ali el-Hâşimî), Kahire 1407/1987, I, 10-11, 47; Muhammed b. İbrâhîm et-Tetâî, *Tenvîrû'l-makâle fi halli el-fâzi'l-Risâle* (nşr. M. Âyîş Abdülâl Şübeyr), Kahire 1409/1988, I, 33, 92; Hattâb, *Tahrîrû'l-makâle fi şerhi Neẓâ'iri'l-Risâle* (nşr. Ahmed Sahnûn), Rabat 1409/1988, neşredenin girişi, I, 2, 3, 40, 86, 122-125, 184-222; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1393/1973, II, 551; Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, s. 114, 335, 344; Ahmed b. Guneym en-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devvânî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 2, 10, 40; Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevî* (Ali b. Muhammed el-Menûfî, *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî* içinde, nşr. Ahmed Hamdî İmâm – Seyyid Ali el-Hâşimî), Kahire 1407/1987, I, 11; II, 365; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetü 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 20; Brockelmann, *GAL*, I, 187-188; *Suppl.*, I, 301-302; Sezgin, *GAS*, I, 478-479; Serkîs, *Mu'cem*, I, 32; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fıkhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 170, 173; Ömer b. Abdülkerîm el-Cîdî, *Muhâdarât fi târihi'l-mezhebi'l-Mâlikî fi'l-ġarbi'l-İslâmî*, Rabat 1987, s. 193-200; M. Muranyî, "Fîqh",

Grundriss der Arabischen Philologie II: Literaturwissenschaft (ed. H. Gätje), Wiesbaden 1987, s. 316; Hâdî ed-Derkâş, *Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ebî Zeyd el-Kayrevânî: Hayâtühü ve âşâruh*, Beyrut 1409/1989, s. 335-336, 347-370; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-muşannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekûş), Beyrut 1990, I, 644-648, 756, 789-790; Hâdî Rûcî İdrîs, *ed-Devletü's-Şanhâciyye* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1992, II, 315-317; a.mlf., "İbn Abî Zayd al-Kayrawânî", *El'* (İng.), III, 695; M. İbrâhîm Ali, *İşlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, Dübey 1421/2000, s. 242-258, 434-435, 468; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzabî 1425/2004, II, 951-960; Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 86-88; Ca'fer el-Hüsnî, "La risâla d'İbn Abî Zayd al-Qayrawânî", *MMAdm.*, XXV (1950), s. 132; Yasin Dutton, "Islamic Law and its Sources", *MWBR*, XVI/2 (1996), s. 7-9; Abdülhamid el-Alemî, "Kitâbü'z-Zeb'an Mezhebi Mâlik li-İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî", *el-Ahmediyye*, sy. 14, Dübey 1424/2003, s. 191.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

er-RİSÂLE

(الرسالة)

Kuşeyrî'nin

(ö. 465/1072)

tasavvufa dair klasik eseri.

437-438 (1045-1046) yıllarında Nişâbur'da yazılan ve müellifinin adına nisbetle tanınan eser (*er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*) bir girişle elli beş bölümden (bâb) meydana gelir. Girişte sûflerin akaid ve tevhid meseleleri hakkındaki inançlarının açıklanmasına dair iki, müridlik âdâbına dair son bölümde yirmi iki kadar fasıl bulunmaktadır. Gerçek sûflerin İslâm'daki yerini ve önemini belirterek eserine başlayan Kuşeyrî bunların sayısının son derece azaldığını, sûfi olmadıkları halde sûfi görünenlerin giderek arttığını, bu sözde sûflerin dinî ve şer'î hükümlere ilgisiz kaldıklarını, haramla helâl arasında fark görmediklerini, ibadetleri önemsemediklerini, bedenî hazlara yöneldiklerini, gaflet içinde yaşadıklarını, saygısızca davrandıklarını, buna rağmen hakiki vuslata erdiklerini, yaptıkları her şeyi Allah'ın iradesi ve izniyle yaptıklarını, ilâhî esrara vâkıf olduklarını iddia ettiklerini anlatır ve eserini bütün İslâm beldelerindeki sûfi cemaatlerini uyarmak için kaleme aldığını önemle vurgular (*er-Risâle*, s. 20-22).

er-Risâle'nin birinci bölümünde seksen üç kadar sûfi sırf dinî ve şer'î hükümlere bağlılıkları itibariyle söz konusu edilmiş, bu hususla ilgili söz, davranış, hal ve menkıbeleri anlatılmıştır. Kuşeyrî bu bölümü

yazarken geniş ölçüde üstadı Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin *Tabakâtü's-şüfiyye*'sinden faydalanmıştır. Burada anlattığı sûflerin Ehl-i sünnet'e ve şer'î hükümlere olan bağlılıklarını bahis konusu ederken bunların cahil, şekilci ve istismarcı sözde mutasavvıflardan nasıl şikâyetçi olduklarını belirtir. Kuşeyrî bu bölümde çağdaşı olan sûflerden Ebû Ali ed-Dekkâk, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Ebû'l-Abbâs el-Kassâb gibi birkaçını sadece isim zikretmiş, uzun yıllar Nişâbur'da yaşayan ünlü sûfi Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'dan hiç söz etmemiştir. Onun Kuşeyrî'nin yakındığı sûflerden olması kuvvetle muhtemeldir. Burada anlatılan sûfler "ehl-i Risâle, şüyûh-i Risâle, ricâl-i Kuşeyrî" diye meşhur olup muteber ve güvenilir sûfler olarak kabul görmüştür. İbn Teymiyye, Kuşeyrî'nin Eş'ariyye'den olmasına rağmen *er-Risâle*'de yer verdiği sûflerin Eş'arî olmadığına, Selef mezhebi üzere bulunduğuna dikkat çeker (*el-İstikâme*, I, 81-84). Eserin ikinci bölümü vecd, fenâ, cem', bast, üns, tecellî, gaybet ve sekr gibi tasavvufî hallerle ayrılmıştır. Kuşeyrî hassas bir konu olan haller bahsinin ihtiyatlı bir şekilde anlatırken vecd ve sekr halinin neticesi sayılan "ene'l-Hak" ve "Sübhanî mâ a'zame şânî" gibi şathiyelere temas etmemiştir. Hallâc'ın bazı sözlerini en hassas tasavvufî konularda delil olarak zikretmiş, ancak seksen üç sûfi arasında onu saymamıştır. *er-Risâle*'de abdal, kutub, gavs gibi terimlere de yer verilmemiştir. Eserin diğer elli üç bölümünde tevbe, vera', takva, zühd, fakr, sabır, şükür, tevekkül, rızâ, yakîn, recâ, havf gibi terimler açıklanmış; ayrıca dua, zikir, velâyet, keramet, keşf, firâset, rüya, edeb, ahlâk, sohbet, semâ, müridlik âdâbı ve ölüm gibi tasavvufî konular anlatılmıştır. Melâmet ehlinin önderlerinden Hamdûn el-Kassâr ve Ebû Hafs el-Haddâd'a yer verildiği halde melâmet konusu işlenmemiş, fakat fütûvvet konusu genişçe ele alınmıştır. Kuşeyrî vecd, semâ, velâyet, keramet, haller ve makamlar gibi hususları açıklarken genellikle Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eserini takip etmekle beraber bu eserde anlatılan abdest, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlere ve diğer bazı hususlara yer vermemiştir. Kuşeyrî'nin tasavvuf silsilesi Ebû Ali ed-Dekkâk, Nasrâbâdî, Ebû Bekir eş-Şiblî yoluyla Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaşır. *er-Risâle*'de bu yolla gelen tasavvufî bilgiler önemli bir yer tutar.

Eserin tamamına hâkim olan anlayış İslâmî çerçevedeki tasavvufu bu çerçevenin dışındaki tasavvuftan ayırt etmektedir. İbn